

Anna Lubarska¹

Katedra Turystyki i Rekreacji
Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID: 0000-0003-2298-1076

Kryteria oceny dostępności przestrzeni turystycznej dla osób z niepełnosprawnościami – wybrane zagadnienia związane z ich wypracowaniem²

Streszczenie

Turystyka to istotny element życia osób z niepełnosprawnościami, nie tylko podnoszący jakość życia, ale także stanowiący okazję do włączenia ich w życie społeczne. To, czy osoby z niepełnosprawnościami uprawiają turystykę, zależy jednak od jej dostępności. W artykule poruszono kwestię oceny dostępności przestrzeni turystycznej oraz procesu wypracowywania kryteriów tej oceny, jak również ich podziału. Wykorzystanie narzędzia, jakim jest katalog kryteriów oceny dostępności przestrzeni turystycznej dla osób z niepełnosprawnościami, może przyczynić się do zwiększenia tej dostępności.

Słowa kluczowe:

niepełnosprawność, turystyka dostępna, ocena dostępności, przestrzeń zewnętrzna, dostępność

Criteria for Evaluating the Accessibility of Tourist Space for People with Disabilities – Selected Issues Related to their Development

¹ Autorka, Anna Lubarska, jest Laureatką XIX edycji organizowanego przez Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych Ogólnopolskiego Konkursu „Otwarte Drzwi” na najlepsze prace magisterskie i doktorskie, których tematem badawczym jest zagadnienie niepełnosprawności w wymiarze społecznym, zawodowym lub zdrowotnym. Jej praca doktorska zatytułowana „Ocena dostępności przestrzeni turystycznej dla osób z niepełnosprawnościami” napisana pod kierunkiem dr hab. Aliny Zajadacz, prof. UAM oraz dr hab. Adama Szymaniaka, prof. UAM, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, zajęła II miejsce w kategorii prac doktorskich o tematyce dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami. Aktualnie autorka pracuje nad monografią podsumowującą zagadnienia, których dotyczyła jej praca doktorska. Pracuje również jako tłumaczka przysięgła i nauczycielka.

² Autorski artykuł naukowy napisany na podstawie pracy doktorskiej nagrodzonej w XIX edycji organizowanego przez Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych Ogólnopolskiego Konkursu „Otwarte Drzwi” na najlepsze prace magisterskie i doktorskie, których tematem badawczym jest zagadnienie niepełnosprawności w wymiarze społecznym, zawodowym lub zdrowotnym. Praca doktorska obroniona z wyróżnieniem w 2022 r., II miejsce w kategorii prac doktorskich o tematyce dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami; tytuł pracy: „Ocena dostępności przestrzeni turystycznej dla osób z niepełnosprawnościami”; autor pracy: Anna Lubarska, Katedra Turystyki i Rekreacji, Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; promotorzy pracy: dr hab. Alina Zajadacz, prof. UAM oraz dr hab. Adam Szymaniak, prof. UAM, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Summary

Tourism is an important part of the lives of people with disabilities, not only enhancing their quality of life, but also providing an opportunity for their inclusion in society. Whether people with disabilities practice tourism, however, depends on its accessibility. The article addresses the issue of evaluating the accessibility of tourism space and the process of developing criteria for this evaluation, as well as their distribution. The use of a tool such as a catalog of criteria for evaluating the accessibility of tourism space for people with disabilities can contribute to increasing this accessibility.

Keywords:

disability, accessible tourism, accessibility assessment, outdoor space, accessibility

Wprowadzenie

W 2018 r. sześciu na dziesięciu Polaków zdecydowało się na przynajmniej jeden wyjazd turystyczny. Wśród osób z niepełnosprawnościami – takich osób było niemal trzy razy mniej, pomimo że podróżowanie ma wiele zalet – usprawnia fizycznie, stanowi odpoczynek, pomaga łagodzić stres i walczyć ze słabościami, wreszcie – pozwala nawiazywać i pielęgnować więzi³⁴. Nie można też pominąć innych aspektów. Podróżowanie podnosi pewność siebie, zwiększa integrację społeczną oraz, przede wszystkim, znacznie podnosi jakość życia i subiektywne z niego zadowolenie. Stanie się turystą to odnajdywanie samego siebie w kontekście odmiennym od życia codziennego, odkrywanie w sobie pewnych cech, zmiana perspektywy⁵. Mimo to osoby z niepełnosprawnościami często rezygnują z turystyki jako sposobu spędzania wolnego czasu ze względu na rozliczne trudności i problemy, których podczas wyjazdów doświadczają lub mogą doświadczyc. W grę wchodzi zarówno takie łatwo mierzalne aspekty jak bariery architektoniczne, jak i trudniejsze do zmierzenia, a według wielu badań nawet istotniejsze – jak jakość informacji turystycznej oraz podejście społeczeństwa do niepełnosprawności. To, co intuicyjnie postrzegamy jako bariery, może nimi nie być – albo stanowić barierę tylko dla określonych grup osób, biorąc pod uwagę, jak zróżnicowane potrzeby wyrażają osoby z niepełnosprawnościami w kwestii podróżowania. To zaś, co może zdawać się czynnikiem zwiększającym dostępność danego miejsca, może być mało znaczące lub wręcz zbędne. Warto przy tym zwrócić uwagę na to, że ogólne nastawienie społeczne wobec tematu jest pozytywne i wiele osób wykazuje dobre chęci i gotowość współpracy, widząc potencjalne korzyści. Osoby z niepełnosprawnościami chcą podróżować, mają coraz większe możliwości finansowe oraz organizacyjne, społeczeństwa uznają wagę dostępności turystyki dla tej grupy, twórcy oferty turystycznej zauważają potencjał tego segmentu rynku,

³ Departament Turystyki, *Aktywność turystyczna osób niepełnosprawnych*, 2019

⁴ GUS, *Turystyka w 2018 r.*, Warszawa, Główny Urząd Statystyczny, 2019

⁵ B. Gillovic, A. McIntosh, *Accessibility and inclusive tourism development: Current state and future agenda*, „Sustainability (Switzerland)” t. 12, nr 22, 2020, DOI: 10.3390/su12229722

który zresztą dynamicznie się rozwija⁶⁷. Pod kątem ekonomicznym potencjał jest wyraźnie widoczny – osoby z niepełnosprawnościami mają tendencję do większych wydatków niż pozostali podczas wyjazdów turystycznych, a przy tym podróżują zazwyczaj w towarzystwie innych osób, więc zamiast pojedynczego klienta usługodawca może liczyć na całą ich grupę⁸. Chęć wprowadzania zmian i pozytywne nastawienie do nich są być może najważniejsze, gdyż bez społecznej woli działania na rzecz dostępności turystyki, wszelkie rozważania akademickie zostawałyby wyłącznie w sferze teorii. Tymczasem można i trzeba działać na rzecz praktyki. Nad turystyką osób z niepełnosprawnościami prowadzi się wiele badań, niemało rozwiązań zostało już opracowanych, mamy doświadczenia z różnych środowisk i miejsc na Ziemi. Pozostaje tylko tę wiedzę udostępnić ogółowi w przystępnej formie – tak, aby każdy zainteresowany mógł z niej skorzystać.

Niniejszy artykuł powstał na podstawie pracy doktorskiej pt. „Ocena dostępności przestrzeni turystycznej dla osób z niepełnosprawnościami”, przygotowanej na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu pod kierunkiem prof. UAM dr hab. Aliny Zajądacz (Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych UAM) oraz prof. UAM dr hab. Adama Szymaniaka (Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM). Celem aplikacyjnym tej pracy było stworzenie katalogu kryteriów oceny dostępności przestrzeni turystycznej dla osób z niepełnosprawnościami. Dzięki temu narzędziu planowanie dostępności atrakcji turystycznej staje się łatwiejsze – każdy gestor może je zastosować podczas audytu wewnętrznego lub autokontroli. Tu można zadać pytanie, jakie kryteria należy brać pod uwagę przy ocenie dostępności obiektu oraz jakie rozwiązania mogą tę dostępność poprawić. Nierzadko są to proste zmiany, których wprowadzenie nie wymaga wiele wysiłku, a daje dobre rezultaty.

Omówienie całego katalogu kryteriów oceny dostępności atrakcji turystycznych dla osób z niepełnosprawnościami nie byłoby możliwe w tym artykule. W tym celu odsyłam do wspomnianej wcześniej pracy doktorskiej. Intencją jest omówienie procesu wypracowywania kryteriów – tego, jakie były wstępne założenia i filozofia pracy, na jakich podstawach się opiera i w jaki sposób (oraz dlaczego akurat taki) wykorzystano konkretne metody.

Pisząc o osobach z niepełnosprawnościami należy mieć na uwadze znaczenie słowa „niepełnosprawność”. Zgodnie z ujęciem przedstawionym w ICF (*The International Classification of Functioning, Disability and Health* – Międzynarodowa Klasyfikacja Funkcjonowania, Niepełnosprawności i Zdrowia), niepełnosprawność wynika nie tyle ze stanu zdrowia, a raczej z utrudnień i barier, które w związku z tym napotyka⁹. W omawianym

⁶ A. De Pascale, M. Meleddu, T. Abbate, *Exploring the propensity to travel of people with disabilities: a literature review*, „SSRN Electronic Journal” 2021, DOI: 10.2139/ssrn.3832082

⁷ U. Załuska, D. Kwiatkowska-Ciotucha, A. Grześkowiak, *Travelling from Perspective of Persons with Disability: Results of an International Survey*, „International Journal of Environmental Research and Public Health” t. 19, nr 17, 2022, DOI: 10.3390/ijerph191710575

⁸ T. Domínguez, J. A. Fraiz, E. Alén, *Economic Profitability of Accessible Tourism for the Tourism Sector in Spain*, „Tourism Economics” t. 19, nr 6, 2013, DOI: 10.5367/te.2013.0246, <http://journals.sagepub.com/doi/10.5367/te.2013.0246>

⁹ A. Wilmowska-Pietruszyńska, D. Bilski, *O potrzebie jednoznacznego i jasnego precyzowania określeń stosowanych w polityce zabezpieczenia społecznego*, „Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania” t. 9, nr 4, 2013

w tym artykule kontekście można interpretować to w ten sposób, że o niepełnosprawności może być mowa wtedy, kiedy stan zdrowia czy poziom sprawności danej osoby przesądza o tym, że osoba ta nie może skorzystać z wyjazdu turystycznego w pełni, czyli: że w danej przestrzeni pojawiają się bariery i ograniczenia uniemożliwiające lub utrudniające korzystanie z niej.

Przestrzeń turystyczna dostępna dla osób z niepełnosprawnościami

Aby właściwie zrozumieć problem dostępności przestrzeni turystycznej, należy wyjść od definicji *turystyki dostępnej*. Stanowi ona „formę turystyki, która wymaga współpracy między interesariuszami w celu umożliwienia osobom z różnymi wymaganiami – związanymi z mobilnością, wzrokiem, słuchem i wymiarem poznawczym – samodzielnego, godnego funkcjonowania. Taka współpraca polega na dostarczeniu uniwersalnie zaprojektowanych produktów turystycznych i usług oraz zapewnieniu uniwersalnie zaprojektowanego dostępu do przestrzeni”¹⁰.

Z tej definicji wynika, że oferta turystyczna powinna być przygotowywana w taki sposób, żeby każdy mógł z niej skorzystać zgodnie z własnymi upodobaniami – i to samodzielnie, bez względu na to, jakie są jego indywidualne wymagania. W tym ujęciu nacisk kładziony jest na uniwersalność rozwiązań, co wiąże się z pojęciem projektowania uniwersalnego, czyli tworzenia przestrzeni i produktów tak, by bez wcześniejszego przygotowania mogły być używane przez każdą osobę, przy czym dostępność należy wprowadzić już w fazie projektowania, a nie czekać z jej udoskonaleniem po stworzeniu produktów i usług¹¹. W ten sposób jednak nieuwzględniane są bardzo indywidualne wymagania osób, których potrzeby wynikające z ich niepełnosprawności nie pokrywają się z potrzebami innych grup wymagających zwiększonej dostępności¹².

Można jednak zdefiniować turystykę dostępną inaczej, postrzegając ją jako „zestaw usług i udogodnień umożliwiających osobom o szczególnych potrzebach korzystanie z wakacji i czasu wolnego bez szczególnych barier i problemów”¹³. W tej interpretacji należy dostosowywać ofertę turystyczną pod potrzeby konkretnych grup, a być może nawet indywidualnych turystów, zgodnie z ich potrzebami. Osoby z niepełnosprawnościami chętniej korzystają jednak z oferty turystycznej skierowanej do wszystkich niż z tej przeznaczonej wyłącznie dla osób o szczególnych potrzebach¹⁴.

¹⁰ S. Darcy, D. Buhalis, *Introduction: From Disabled Tourists to Accessible Tourism*, [w:] S. Darcy, D. Buhalis (red.), *Accessible tourism. Concepts and Issues*, Bristol, Buffalo, Toronto, 2011, s. 10–11. Cyt. za A. Zajadacz, *Dostępność przestrzeni turystycznej w ujęciu geograficznym*, „Turyzm” t. 24, nr 1(2014), s. 50

¹¹ M. I. Senkiv, V. S. Tserklevych, *Prerequisites of development of an accessible tourism for everyone in the European Union*, „Journal of Geology, Geography and Geoecology” t. 30, nr 3, 2021, DOI: 10.15421/112151

¹² S. Darcy, B. McKercher, S. Schweinsberg, *From tourism and disability to accessible tourism: a perspective article*, „Tourism Review” t. 75, nr 1, 2020, DOI: 10.1108/TR-07-2019-0323

¹³ B. Lovelock, K. Lovelock, *Tourism and disability*, [w:] *The Ethics of Tourism*, Routledge, London, 2013, s. 196

¹⁴ T. Gonda, *Travelling habits of people with disabilities*, „GeoJournal of Tourism and Geosites” t. 37, nr 3, 2021, DOI: 10.30892/gtg.37315-717, <http://gtg.webhost.uoradea.ro/PDF/GTG-3-2021/gtg.37315-717.pdf>

Ta dwoistość podejść – tworzenie przestrzeni uniwersalnie dostępnej dla wszystkich albo wprowadzanie udogodnień z myślą o szczególnych potrzebach powoduje, że planowanie dostępności w turystyce bywa wyzwaniem. Dostępność przestrzeni turystycznej to „stopień, w jakim dana osoba może w sposób swobodny i samodzielny użytkować budynki i inne obiekty, jak również obszary otwarte, bez potrzeby korzystania ze specjalnej pomocy”¹⁵.

Innym wyzwaniem jest fakt, że przestrzeń turystyczna to nie tylko przestrzeń realna, czyli dziedzictwo duchowe oraz miejsca i obiekty materialne, ale także przestrzeń mentalna (miejsca symboliczne, magiczne) oraz, od pewnego czasu, przestrzeń wirtualna, obejmująca świat mediów, w tym mediów cyfrowych¹⁶. Pytanie, na ile przestrzeń wirtualna zastępuje, a na ile dopełnia przestrzeń realną, pozostaje otwarte. Obecnie powszechnie uważa się, że turystyka wirtualna nie zastąpi prawdziwego doświadczenia podróżniczego, związanego z odwiedzinami danego miejsca¹⁷. To zagadnienie ma szczególną wagę w przypadku przestrzeni zewnętrznej.

Na potrzeby pracy doktorskiej, na podstawie której przygotowany jest niniejszy artykuł, zdefiniowano „przestrzeń zewnętrzną” jako miejsce na dworze, nie w budynku (znaczenie zbliżone do ang. *outdoor space*). Przestrzeń zewnętrzna może być zarówno przestrzenią prywatną, dzieloną przez zamkniętą grupę, całkiem publiczną, jak i współdzieloną – czyli będącą czyjąś własnością, ale dostępną dla każdego.

Dostępność wewnętrznej przestrzeni turystycznej – chociażby w budynkach takich jak muzea – jest badana i egzekwowana od wielu lat. Kryteria dotyczące przestrzeni wewnętrznej były mniej opracowane. Przygotowywany katalog miał je uwzględniać, aby można było ocenić dostępność atrakcji turystycznej w sposób bardziej kompleksowy.

Przebywanie w tej przestrzeni ma bowiem wyjątkowy wpływ na zdrowie i samopoczucie, zwłaszcza pobyt na łonie natury. Osoby z niepełnosprawnościami doceniają walory przyrody i chętnie podróżują w miejsca, które umożliwiają im kontakt z naturą, z tym, że często wolą, aby przyroda nie była modyfikowana nawet kosztem wygody. Wyjątkiem są osoby z niepełnosprawnością ruchową, dla których brak dostosowań bywa poważnym ograniczeniem¹⁸.

Kryteria oceny dostępności przestrzeni turystycznej dla OzN

Wypracowanie kryteriów oceny dostępności przestrzeni turystycznej było zadaniem złożonym. Należało rozpoznać ówczesny stan rzeczy, opracować kryteria, omówić je z osobami z branży turystycznej, poddać testowaniu, a następnie ocenie – ekspertów i osób z niepełnosprawnościami. Użyto różnych metod, które miały to zadanie umożliwić.

¹⁵ J. Westcott, *Improving information on accessible tourism for disabled people*, Luxembourg, 2004. Cyt. za: A. Zajadacz, *Dostępność przestrzeni turystycznej w ujęciu geograficznym*, „Turyzm” t. 24, nr 1(2014), s. 53

¹⁶ A. Stasiak, *Współczesna przestrzeń turystyczna*, [w:] M. Durydiwka, K. Duda-Gromada (red.), *Przestrzeń turystyczna. Czynniki, różnorodność, zmiany*, Warszawa, Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, 2011

¹⁷ M. Coşkuner, A. Çetin, *A Discussion on Whether Virtual Reality Technology is an Opportunity or a Threat for the Tourism Industry*, „Selcuk Tourism and Information Research Journal” nr 3(2023), <https://ror.org/05nz37n09>

¹⁸ O. Chikuta, E. du Plessis, M. Saayman, *Accessibility Expectations of Tourists with Disabilities in National Parks*, „Tourism Planning and Development” t. 16, nr 1, 2019, DOI: 10.1080/21568316.2018.1447509, <https://doi.org/10.1080/21568316.2018.1447509>

Metody i techniki zastosowane w badaniach

W badaniach zastosowano zarówno metody reaktywne (wywiady), jak i niereaktywne (*desk research*, inwentaryzacja). Analizowano zarówno dane o charakterze ilościowym, jak i jakościowym. Celem było osiągnięcie możliwie pełnego obrazu dostępności turystyki dla osób z niepełnosprawnościami.

Desk research

Metoda ta polega na analizie danych zastanych, wtórnych. Jej zaletami jest niski koszt i łatwość pozyskiwania danych oraz brak wpływu na respondentów. Wadami może być jakość danych, ich wiarygodność oraz nieraz ograniczony dostęp do nich¹⁹.

Desk research w czasie prowadzenia badań pomógł ustalić ówczesny stan wiedzy, poznać szerokie tło problemu dostępności turystyki dla osób z niepełnosprawnościami oraz zaplanować badania w terenie. Pozwolił też poznać wcześniej stworzone narzędzia, jak listy kontrolne oraz formularze audytu oraz je przetestować. W ten sposób powstała cała podwalina teoretyczna.

Inwentaryzacja

Dzięki inwentaryzacji pozyskano dane dotyczące fizycznej dostępności przestrzeni turystycznej, które później weryfikowano. Metoda ta w turystyce polega na „identyfikacji pewnych elementów występujących w terenie”²⁰.

Wywiady

Przeprowadzenie wywiadów miało na celu pozyskanie danych o charakterze jakościowym. W zależności od konkretnego etapu oraz rozmówcy zastosowano różne rodzaje wywiadów. Jako metoda, wywiad pozwala uzyskać subiektywną wiedzę w sferze faktów, ale także – motywacji i standardów działania, obecnej i wcześniejszej sytuacji, uczuć²¹. W większości przypadków był to pogłębiony wywiad częściowo ustrukturyzowany, który zawierał sekwencję tematów i sugerowanych pytań, ale pozwalał na pewną elastyczność, by umożliwić respondentowi przedstawienie jego perspektywy²². Wywiady te były nagrywane, a następnie transkrybowane. W przypadku potrzeby uzyskania od rozmówcy jego własnej definicji i interpretacji sytuacji, taki mniej ustrukturyzowany wywiad jest właściwą metodą. Jeśli wszyscy rozmówcy mają dostarczyć badaczowi podobny zestaw

¹⁹ E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2004; M. Makowska, R. Boguszewski, *Analiza danych zastanych – zagadnienia wstępne*, [w:] M. Makowska (red.), *Analiza danych zastanych. Przewodnik dla studentów*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, 2013

²⁰ W. Cudny i in., *Praca dyplomowa z turystyki (podręcznik akademicki)*, Łódź, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 2011, s. 35

²¹ D. Silverman, *Interpretacja danych jakościowych, metody analizy rozmowy, tekstu i interakcji*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008

²² S. Kvale, *Doing interviews*, Sage Publications, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, 2007

informacji, należy zastosować standaryzowany formularz²³, co nastąpiło w trakcie badań na dwóch etapach. W doborze próby badawczej zastosowano technikę kuli śnieżnej oraz dobór celowy ze względu na niepełnosprawność lub funkcję (np. gestora obiektu danego typu). Liczba wywiadów zasadniczo mieściła się w przedziale wskazanym przez Kvalego jako typowa liczba w badaniach naukowych – od 5 do 25²⁴ z dwoma wyjątkami. Pierwszym były wywiady z pracownikami parków narodowych oraz obiektów Szlaku Piastowskiego, jako że w obu przypadkach uwzględniono 100% odwiedzonych obiektów – respondentów było odpowiednio 4 i 31. Drugie odstępstwo to większa liczba osób z niepełnosprawnością wzroku, udzielających wywiadów w ogrodach sensorycznych – 32.

Metoda ekspertów

Przed rozpoczęciem jednej z części badań wystąpiła potrzeba skonsultowania zestawu kryteriów dotyczących dostępności przestrzeni zewnętrznej, zwłaszcza przyrodniczej. Nieraz indywidualne wyczucie pojedynczego, początkującego badacza nie wystarczy do osiągnięcia założonych celów. Wówczas przydatna jest metoda ekspertów, polegająca na „wykorzystaniu skodyfikowanej wiedzy (teoretycznej i doświadczałnej) uczestniczących w niej ekspertów, ale pozwala także na wykorzystanie wiedzy ukrytej, tj. intuicji i wyobraźni”²⁵. Do badania zaproszono osoby zajmujące się turystyką osób z niepełnosprawnościami w aspektach teoretycznym i praktycznym, w tym ekspertów posiadających własne doświadczenie niepełnosprawności, przedstawiciele świata biznesu, nauki i organizacji pozarządowych. Metoda została wykorzystana w niepełnym zakresie ze względu na nieprzeprowadzenie drugiej rundy badań. Jest to rozwiązanie spotykane w praktyce badawczej²⁶. Na prośbę odpowiedziało pozytywnie 12 ekspertów o międzynarodowej renomie, m.in. Simon Darcy z University of Technology w Sydney oraz Ivor Ambrose, wieloletni dyrektor ENAT (Europejskiej Sieci Turystyki Dostępnej).

Ograniczenia

Badania dotyczyły jedynie atrakcji turystycznych, nie obejmowały transportu ani bazy noclegowej. Ze względu na to, że badania były w dużej części prowadzone w warunkach pandemii, uwzględniono w badaniach niższą liczbę miejsc niż pierwotnie zakładano, stąd ograniczona reprezentacja obiektów o charakterze przyrodniczym. Konsultacje z ekspertami odbyły się na odległość. Dwa obiekty Szlaku Piastowskiego były niedostępne z powodów niezależnych (remont).

²³ N. K. Denzin, *The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methods*, Aldine Transaction, New Brunswick, London, 2009

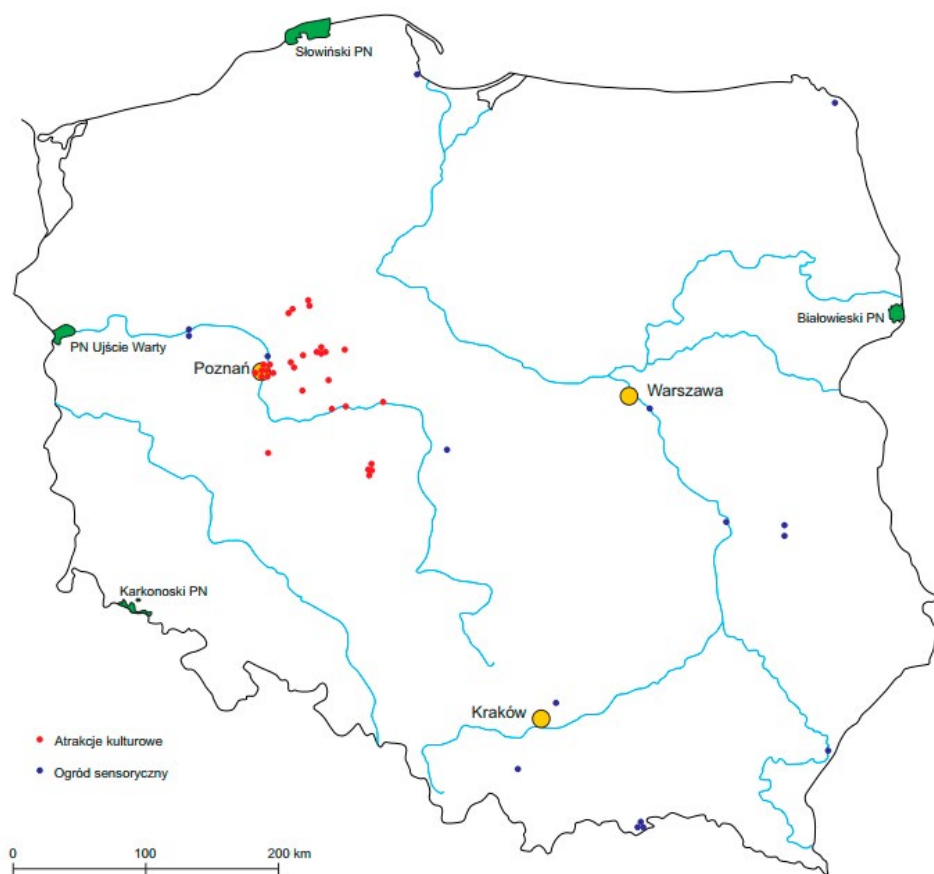
²⁴ S. Kvale, *Doing interviews...*

²⁵ E. Panfiluk, *Management of the tourist region-identification of the determinants of innovation*, „WSEAS Transactions on Business and Economics” t. 18 (2021), DOI: 10.37394/23207.2021.18.12, s. 108. Tłum. własne.

²⁶ P. Zmyślony, *Wykorzystanie metod heurystycznych w analizie strategicznej miasta w zakresie rozwoju funkcji turystycznej*, „Współczesne wyzwania dla gospodarki turystycznej, Zeszyty Naukowe UEP” t. 225, nr 225, 2012

Etapy badań

Przeprowadzono badania trzyetapowe, dotyczące zarówno przestrzeni wewnętrznej, jak i zewnętrznej. Badania w terenie prowadzone były w latach 2018–2020. W tym czasie odwiedziło 51 obiektów (ryc. 1) o różnym charakterze, przeprowadzono wywiady oraz inwentaryzację. Wszystkie te działania miały na celu opracowanie kryteriów dostępności dla przestrzeni turystycznej, co nastąpiło dzięki syntezie wyników poszczególnych etapów badań.

Ryc. 1 Lokalizacja obiektów i obszarów badań (atrakcje kulturowe, parków narodowych, ogrodów sensorycznych)

Źródło: opracowanie własne

1. Wypracowanie kryteriów oceny dostępności obiektów przyrodniczych – na przykładzie parków narodowych
Chociaż turystyka przyrodnicza jest jedną z najszybciej rozwijających się gałęzi turystyki, jest to obszar stosunkowo słabo opracowany w badaniach naukowych

pod względem dostępności²⁷. Osoby z niepełnosprawnościami chcą odwiedzać przestrzeń turystyczną o charakterze przyrodniczym, a ich motywacje nie różnią się znacząco od motywacji pozostałych turystów. Obiekty przyrodnicze, chociażby parki narodowe, gotowe na przyjęcie turystów z niepełnosprawnościami, mogą liczyć na wiele korzyści. Stąd należy uwzględniać potrzeby osób z niepełnosprawnościami podczas tworzenia nowych lub przebudowywania istniejących obiektów turystycznych – ma to również uzasadnienie ekonomiczne i marketingowe²⁸.

Literatura dotycząca dostępności przestrzeni turystycznej zewnętrznej, o charakterze przyrodniczym nie była tak obszerna jak w przypadku pozostałych obiektów ujętych w badaniu. Przy wsparciu naukowców z Uniwersytetu w Vigo, Marii Elisy Alen Gonzales i Trinidad Domínguez Vila, sporządzono listę kontrolną dostępności przestrzeni turystycznej. Lista kryteriów została poddana konsultacji z ekspertami, którzy odpowiedzieli także na dodatkowe pytania. Celem było uzyskanie wskazówek co do formułowania ostatecznego katalogu kryteriów obejmującego wszystkie badane rodzaje przestrzeni turystycznej.

Następnym krokiem było przetestowanie zweryfikowanych kryteriów w parkach narodowych o różnym charakterze. Początkowo planowano przeprowadzenie badań na szeroką skalę, ale warunki pierwszej połowy 2020 r. nie pozwoliły zrealizować tego zamiaru. Wybrano cztery parki narodowe o różnym charakterze. Tam przeprowadzono testowanie kryteriów w terenie oraz wywiady kwestionariuszowe z pracownikami obiektów. Ze względu na warunki epidemiczne, w jednym przypadku na pytania odpowiedziano pisemnie.

2. Wypracowanie kryteriów oceny dostępności obiektów kulturowych – na przykładzie Szlaku Piastowskiego

Obiekt turystyczny o charakterze kulturowym jest nieraz miejscem o pewnej historii, co sprawia, że pojawiają się ograniczenia w zakresie dostosowania do potrzeb osób z niepełnosprawnościami. Niejednokrotnie przebudowa historycznego obiektu jest niemożliwa ze względu na potrzebę zachowania oryginalnej architektury, zaś wprowadzenie niezbędnej z punktu widzenia osób z niepełnosprawnościami infrastruktury wydaje się początkowo trudne. Nie oznacza to jednak, że zarządzający wspomnianymi obiektami nie prowadzą skutecznych działań pod kątem poprawy dostępności tej przestrzeni. Przekonanie o jej niedostępności powoduje jednak, że osoby z niepełnosprawnościami decydują się na nieodwiedzanie takich miejsc, pomimo szczyrych chęci uczynienia tego²⁹.

²⁷ S. Wall-Reinius, K. G. Kling, D. Ioannides, *Access to Nature for Persons with Disabilities: Perspectives and Practices of Swedish Tourism Providers*, „Tourism Planning and Development” t. 20, nr 3, 2023, DOI: 10.1080/21568316.2022.2160489

²⁸ O. Chikuta, E. du Plessis, M. Saayman, *Nature-based travel motivations for people with disabilities*, „African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure” t. 6, nr 1, 2017, www.ajhtl.com

²⁹ A. N. Evcil, *Barriers and preferences to leisure activities for wheelchair users in historic places*, „Tourism Geographies” t. 20, nr 4, 2018, DOI: 10.1080/14616688.2017.1293721, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14616688.2017.1293721>

Kryteria audytu oraz formularz autoewaluacji dla gestorów Szlaku Piastowskiego³⁰ opracowano na podstawie przeglądu literatury, a następnie przeprowadzono pilotażowe testowanie kryteriów, w którym brały także udział osoby z niepełnosprawnościami. Na tej podstawie opracowano ostateczne kryteria dostępności, które w kolejnym roku zostały wykorzystane w audycie 31 z 33 obiektów Szlaku Piastowskiego³¹. Dwa obiekty były wówczas niedostępne. Uzupełnieniem badań było przeprowadzenie wywiadu kwestionariuszowego z gestorami poszczególnych obiektów przy użyciu formularza autoewaluacji.

3. Wypracowanie kryteriów dostępności obiektów przyrodniczo-kulturowych dla osób z niepełnosprawnością wzroku – na przykładzie ogrodów sensorycznych
Ogrody sensoryczne to miejsca szczególnie sprzyjające percepcji środowiska za pomocą wielu zmysłów. Pojęcie to nadal nie jest w pełni doprecyzowane (w praktyce stosuje się różne określenia, jak ogród sensualny czy park zmysłów), ale definicje ogrodu sensorycznego wskazują jego cechy: celowość i intencja jego powstania, zamknięta przestrzeń odrębna od otoczenia, pobudzanie wszystkich zmysłów człowieka, koncentracja na doświadczeniach pozawzrokowych, występowanie roślinności, obecność elementów przyrodniczych oraz stworzonych przez człowieka³². Ta przestrzeń już w założeniu ma być dostępna dla osób z niepełnosprawnościami; ogrody sensoryczne bywały w historii tworzone z myślą o osobach niewidomych. Są to przy tym miejsca atrakcyjne dla ogółu oraz dostępne także dla innych grup, które tego wymagają, np. rodzin z małymi dziećmi czy seniorów³³. Przeprowadzono badania w 16 obiektach tego typu (15 ogrodów, 1 ścieżka sensoryczna). W inwentaryzacji wykorzystano gotowy formularz³⁴ zawierający kryteria dostępności dla osób niewidomych i słabo widzących dotyczący orientacji przestrzennej, infrastruktury sprzyjającej poruszaniu się po obiekcie oraz technik przekazu sprzyjających edukacji. Na miejscu, w ogrodach sensorycznych, przeprowadzono wywiady kwestionariuszowe z osobami z niepełnosprawnością wzroku. Pytania dotyczyły obiektu, w którym przeprowadzany był wywiad, wcześniejszych doświadczeń respondentów oraz istotności poszczególnych dostosowań w indywidualnej ocenie danej osoby. W kolejnej części, wywiadzie częściowo ustrukturyzowanym, respon-

³⁰ A. Zajadacz, I. Potocka, K. Piotrowski, A. Lubarska, A. Minkwitz, E. Stroik, *Kryteria oceny dostępności Szlaku Piastowskiego*. Opracowanie na zlecenie Departamentu Sportu i Turystyki Urzędu Marszałkowskiego w Poznaniu, umowa nr 25/DS/W/2018, Poznań.

³¹ Dostępność Szlaku Piastowskiego badano na zlecenie Departamentu Sportu i Turystyki Urzędu Marszałkowskiego Województwa Wielkopolskiego w okresie lipiec–listopad 2019 r. Zespół projektowy: prof. UAM dr hab. Alina Zajadacz, mgr Anna Lubarska, mgr Aleksandra Minkwitz, mgr Łukasz Szał (nazwa projektu: „Analiza dostępności obiektów Szlaku Piastowskiego”, umowa 19/DS/W/2019). Wyniki zostały udostępnione dla badań naukowych.

³² A. Zajadacz, A. Lubarska, *Ogrody sensoryczne jako uniwersalne miejsca rekreacji dostosowane do potrzeb osób niewidomych w kontekście relacji człowiek–środowisko*, Poznań, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, 2020

³³ A. Zajadacz, A. Lubarska, *Sensory gardens as places for outdoor recreation adapted to the needs of people with visual impairments*, „Studia Periegetica” t. 30, nr 2, 2020, DOI: 10.5604/01.3001.0014.3170

³⁴ M. Jakubowski, M. Szczepańska, H. Ogonowska-Chrobrowska, *Ogrody i ścieżki zmysłów w procesie rekreacji i edukacji przyrodniczo-leśnej osób niewidzących i niedowidzących*, [w:] J. Łuczak, S. Bronowicki (red.), *Zdrowotne aspekty aktywności fizycznej*, Poznań, WWSTiZ, 2010

dentami byli gestorzy lub pracownicy ogrodów sensorycznych. Wywiad dotyczył praktycznych aspektów tworzenia i utrzymania tego typu obiektu, jego założeń, planów na przyszłość oraz sposobu i powszechności jego wykorzystywania przez osoby z niepełnosprawnościami.

Katalog kryteriów – synteza wyników badań

Kryteria oceny dostępności przestrzeni turystycznej dla osób z niepełnosprawnościami zostały podzielone na cztery kategorie, odpowiadających filarom dostępności określonym przez A. Zajadacz³⁵. Model zaproponowany przez badaczkę dotyczył muzeów, kategorie są jednak uniwersalne i bez trudu można je zastosować ogólnie do przestrzeni turystycznej.

Kategoriami tymi są:

- Dostępność informacyjna (63 kryteria),
- Dostępność fizyczna (154 kryteria),
- Kompetencje i umiejętności personelu (9 kryteriów),
- Inne (6 kryteriów).

W kategorii „inne” znalazły się m.in. szczególnie istotne dla wielu osób kryteria związane z opłatami dla osób z niepełnosprawnościami i ich towarzyszy lub opiekunów.

W katalogu uwzględniono niepełnosprawność ruchową, słuchu, wzroku oraz intelektualną. Określono też, czy dane kryterium jest szczególnie istotne dla osób z danym rodzajem niepełnosprawności, czy może być ważne, ale nie musi. Zrobiono to na podstawie wcześniejszych konsultacji z ekspertami. Kryteria mają formę pytań z odpowiedziami tak/nie/nie dotyczy.

Po przygotowaniu cały katalog został poddany ocenie stowarzyszeń zrzeszających osoby z niepełnosprawnościami oraz ich rodziny. Szczególny nacisk położono na niepełnosprawność intelektualną, we wcześniejszych badaniach często nieuwzględnianą, przez co konieczność oceny kryteriów była wyższa niż w przypadku lepiej rozpoznanych i zwerfikowanych rozwiązań.

Podsumowanie

W badaniach nad turystyką dostępną dominuje przekonanie, jak istotna jest współpraca oraz korzystanie z tego, co już zostało wypracowane przez poprzedników. Dzięki zaangażowaniu osób o różnych kompetencjach, można osiągnąć ciekawe i pożyteczne rezultaty. Kolejnym krokiem mogłoby być opracowanie kryteriów oceny dostępności środków transportu oraz bazy noclegowej i obiektów gastronomicznych. Inny możliwy kierunek badań to włączenie do nich w szerszym zakresie wirtualnej przestrzeni turystycznej. Kryteria będą się także zmieniać wraz z rozwojem technologii.

Choć wiedza na temat dostępności turystyki jest coraz bardziej powszechna, warto jednak zauważyć, że jest to nadal sfera dotycząca grup marginalizowanych. Turystyka

³⁵ A. Zajadacz, *Trzy filary dostępności muzeów*, „Museion Poloniae Maioris” (2019), DOI: 10.1017/CBO9781107415324.004

odbywa się w przestrzeni kształtowanej przez społeczeństwa, w których przeważa ideologia neoliberalizmu oraz dyskurs ableistyczny. Gillovic i McIntosh³⁶ uznają ten ostatni za główną przeszkodę w dalszym rozwoju turystyki dostępnej. Podnoszą też, jak ważna jest współpraca, chęć do dialogu i uczenia się od siebie nawzajem.

Ten ostatni wątek, potrzeby angażowania wszystkich zainteresowanych, poznawania różnych punktów widzenia oraz jednoczenia sił w obliczu wyzwania, jakim jest uczynienie przestrzeni turystycznej możliwie dostępną, jest powszechny w publikacjach dotyczących tematu i wywodzi się niejako z samej definicji turystyki dostępnej. Mowa tu zresztą nie tylko o współpracy między interesariuszami, ale także o różnych gałęziach nauki, które muszą jednoczyć swoje zasoby, by odpowiedzieć na potrzeby turystów. Ogromną rolę grają tu pracownicy branży turystycznej, kreujący ofertę oraz zarządzający obiektami. Nadal pogłębienia wymaga świadomość potrzeb technologicznych i informacyjnych osób z niepełnosprawnościami, w tym bardzo specyficznych podgrup o szczególnych wymaganiach^{37, 38}.

W odniesieniu do definicji niepełnosprawności podanej we wstępie, warto wspomnieć też o kierunku, który może być interesujący. W turystyce dostępnej zaczyna dochodzić do głosu także tzw. *capability approach* (ang. perspektywa zdolności, przy czym „zdolność” nie jest w języku polskim szczególnie trafnym odpowiednikiem), która może uzupełnić definicję niepełnosprawności ICF o elementy, których w niej brakuje, tzn. definicja ta ma nie odzwierciedlać we właściwy sposób czynników osobistych i społeczno-ekonomicznych, które powodują zróżnicowanie między poszczególnymi osobami. Perspektywa zdolności skoncentrowana jest na sprawczości i wyborze, co w kontekście turystyki dostępnej pozwala dać osobom z niepełnosprawnościami większą decyzyjność w kwestiach związanych z turystyką. M.in. podkreśla się tu fakt, że w przypadku dostępności turystyki perspektywa osób z niepełnosprawnościami powinna być rozpoznana i brana pod uwagę już na etapie planowania badań naukowych w tym temacie³⁹. Teoria ta jest niezwykle interesująca i może być ciekawym punktem wyjścia do dalszych badań nad turystyką dostępną. Pojawiają się pierwsze zagraniczne publikacje w temacie wykorzystujące właśnie tę perspektywę⁴⁰.

Podziękowania

Autorka chciałaby złożyć podziękowania swoim promotorom, Alinie Zajadacz i Adamowi Szymaniakowi oraz wszystkim instytucjom i osobom, które pomagały w badaniach i umożliwiły ich przeprowadzenie, służąc radą i doświadczeniem oraz dostarczając materiału do badań.

³⁶ B. Gillovic, A. McIntosh, *Accessibility and inclusive tourism development: Current state and future agenda...*

³⁷ L. Rubio-Escuderos, H. García-Andreu, J. Ullán De La Rosa, *Accessible tourism: origins, state of the art and future lines of research*, 2021

³⁸ S. Darcy, B. McKercher, S. Schweinsberg, *From tourism and disability to accessible tourism: a perspective article...*

³⁹ S. Kim, E. A. Adu-Ampong, *Disabilities, functionings and capabilities: the capability approach in accessible tourism*, „Current Issues in Tourism” 2024, DOI: 10.1080/13683500.2023.2300989

⁴⁰ M. Bellucci i in., *Accounting for disability and work inclusion in tourism*, „Annals of Tourism Research” t. 98, 2023, DOI: 10.1016/j.annals.2022.103526; N. F. Zahari i in., *Heritage tourism: a disabled person's rights to engage in social activity*, „PLANNING MALAYSIA” t. 21, 2023, DOI: 10.21837/pm.v21i25.1252

Deklaracja

Autorka deklaruje brak konfliktu interesów.

Finansowanie

Projekt współfinansowany przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój. „GEO+” nr POWR.03.02.00-00-I039/16

Bibliografia

Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2004

Bellucci M., Biggeri M., Nitti C., Terenzi L., *Accounting for disability and work inclusion in tourism*, „Annals of Tourism Research” t. 98, 2023, DOI: 10.1016/j.annals.2022.103526

Chikuta O., Plessis E. du, Saayman M., *Accessibility Expectations of Tourists with Disabilities in National Parks*, „Tourism Planning and Development” t. 16, nr 1, 2019, DOI: 10.1080/21568316.2018.1447509, <https://doi.org/10.1080/21568316.2018.1447509>

Chikuta O., Plessis E. du, Saayman M., *Nature-based travel motivations for people with disabilities*, „African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure” t. 6, nr 1, 2017, www.ajhtl.com

Coşkuner M., Çetin A., *A Discussion on Whether Virtual Reality Technology is an Opportunity or a Threat for the Tourism Industry*, „Selcuk Tourism and Information Research Journal” nr 3, 2023, <https://ror.org/05nz37n09>

Cudny W., Gosik M., Piech M., Rouba R., *Praca dyplomowa z turystyki (podręcznik akademicki)*, Łódź, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 2011

Darcy S., Buhalis D., *Introduction: From Disabled Tourists to Accessible Tourism* [w:] S. Darcy, D. Buhalis (red.), *Accessible tourism. Concepts and Issues*, Channel View Publications, Bristol, Buffalo, Toronto, 2011

Darcy S., McKercher B., Schweinsberg S., *From tourism and disability to accessible tourism: a perspective article*, „Tourism Review” t. 75, nr 1, 2020, DOI: 10.1108/TR-07-2019-0323

Denzin N. K., *The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methods*, Aldine Transaction, New Brunswick, London, 2009

Departament Turystyki, *Aktywność turystyczna osób niepełnosprawnych*, 2019

Domínguez T., Fraiz J. A., Alén E., *Economic Profitability of Accessible Tourism for the Tourism Sector in Spain*, „Tourism Economics” t. 19, nr 6, 2013, DOI: 10.5367/te.2013.0246, <http://journals.sagepub.com/doi/10.5367/te.2013.0246>

Evci A. N., *Barriers and preferences to leisure activities for wheelchair users in historic places*, „Tourism Geographies” t. 20, nr 4, 2018, DOI: 10.1080/14616688.2017.1293721, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14616688.2017.1293721>

Gillovic B., McIntosh A., *Accessibility and inclusive tourism development: Current state and future agenda*, „Sustainability (Switzerland)” t. 12, nr 22, 2020, DOI: 10.3390/su12229722

Gonda T., *Travelling habits of people with disabilities*, „GeoJournal of Tourism and Geosites” t. 37, nr 3, 2021, DOI: 10.30892/gtg.37315-717, <http://gtg.webhost.uoradea.ro/PDF/GTG-3-2021/gtg.37315-717.pdf>

GUS, *Turystyka w 2018 r.*, Warszawa, Główny Urząd Statystyczny, 2019

Jakubowski M., Szczepańska M., Ogonowska-Chrobrowska H., *Ogrody i ścieżki zmysłów w procesie rekreacji i edukacji przyrodniczo-leśnej osób niewidzących i niedowidzących* [w:] J. Łuczak, S. Bronowicki (red.), *Zdrowotne aspekty aktywności fizycznej*, Poznań, WWSTiZ, 2010

Kim S., Adu-Ampong E. A., *Disabilities, functionings and capabilities: the capability approach in accessible tourism*, „Current Issues in Tourism”, 2024, DOI: 10.1080/13683500.2023.2300989

Kvale S., *Doing interviews*, Sage Publications, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, 2007

Lovelock B., Lovelock K., *Tourism and disability* [w:] *The Ethics of Tourism*, Routledge, London, 2013

Makowska M., Boguszewski R., *Analiza danych zastanych – zagadnienia wstępne* [w:] M. Makowska (red.), *Analiza danych zastanych. Przewodnik dla studentów*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, 2013

Panfiluk E., *Management of the tourist region-identification of the determinants of innovation*, „WSEAS Transactions on Business and Economics” t. 18, 2021, DOI: 10.37394/23207.2021.18.12

Pascale A. De, Meleddu M., Abbate T., *Exploring the propensity to travel of people with disabilities: a literature review*, „SSRN Electronic Journal”, 2021, DOI: 10.2139/ssrn.3832082

Rubio-Escuderos L., García-Andreu H., Ullán De La Rosa J., *Accessible tourism: origins, state of the art and future lines of research*, 2021

Senkiv M. I., Tserklevych V. S., *Prerequisites of development of an accessible tourism for everyone in the European Union*, „Journal of Geology, Geography and Geoecology” t. 30, nr 3, 2021, DOI: 10.15421/112151

Silverman D., *Interpretacja danych jakościowych, metody analizy rozmowy, tekstu i interakcji*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008

Stasiak A., *Współczesna przestrzeń turystyczna* [w:] M. Durydiwka, K. Duda-Gromada (red.), *Przestrzeń turystyczna. Czynniki, różnorodność, zmiany*, Warszawa, Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, 2011

Wall-Reinius S., Kling K. G., Ioannides D., *Access to Nature for Persons with Disabilities: Perspectives and Practices of Swedish Tourism Providers*, „Tourism Planning and Development” t. 20, nr 3, 2023, DOI: 10.1080/21568316.2022.2160489

Westcott J., *Improving information on accessible tourism for disabled people*, European Commission. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2004

Wilmowska-Pietruszyńska A., Bilski D., *O potrzebie jednoznacznego i jasnego precyzowania określeń stosowanych w polityce zabezpieczenia społecznego*, „Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania” t. 9, nr 4, 2013

Zahari N. F., Kamarudin H., Ahmad Zawawi Z. i in., *Heritage tourism: a disabled person's rights to engage in social activity*, „PLANNING MALAYSIA” t. 21, 2023, DOI: 10.21837/pm.v21i25.1252

Zajadacz A., *Trzy filary dostępności muzeów*, „Museion Poloniae Maioris”, 2019

Zajadacz A., Lubarska A., *Ogrody sensoryczne jako uniwersalne miejsca rekreacji dostosowane do potrzeb osób niewidomych w kontekście relacji człowiek–środowisko*, Poznań, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, 2020

Zajadacz A., Lubarska A., *Sensory gardens as places for outdoor recreation adapted to the needs of people with visual impairments*, „Studia Periegetica” t. 30, nr 2, 2020, DOI: 10.5604/01.3001.0014.3170

Zaluska U., Kwiatkowska-Ciotucha D., Grześkowiak A., *Travelling from Perspective of Persons with Disability: Results of an International Survey*, „International Journal of Environmental Research and Public Health” t. 19, nr 17, 2022, DOI: 10.3390/ijerph191710575

Zmyślony P., *Wykorzystanie metod heurystycznych w analizie strategicznej miasta w zakresie rozwoju funkcji turystycznej*, „Współczesne wyzwania dla gospodarki turystycznej, Zeszyty Naukowe UEP” t. 225, nr 225, 2012